

Kulcsszavak: *Pozsony, fő- és koronázóváros, Szent Márton-templom, síremlékek, Magyar Királyság, Habsburg Monarchia*

IRODALOM

- CJH (1899): *Magyar törvénytar. (Corpus Juris Hungarici) 1526–1608. törvényzikkéek.* (összeáll. Márkus Dezső) Budapest
- Czoch Gábor – Kocsis A. – Tóth Á. (szerk.) (2005): *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel.* Pozsony
- Federmayer, Frederik (2003): *Rody starého Prešporka. Genealogický rozbor obyvatelstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624.* Bratislava
- Federmayer, Frederik (2007): *Bornemiszovské hroby v Dóme sv. Martina. Genealogická štúdia k identifikácii pochovaných.* Bratislava, 19, 51–76.
- Fundárek, Jozef (1971): Bratislava – hlavné a koronovačné mesto starého Uhorska. Bratislava, 7, 115–181.
- Galavics Géza (1986): *Köcsükné kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet.* Budapest
- Guszarova, Tatjana (2005): A 17. századi magyar országgyűlések résztvevői. *Levéltári Közlemények*, 76, 2, 93–148.
- Halko, Jozef – Komorný, Štefan (2010): *Dóm. Katedrála sv. Martina v Bratislave.* Bratislava
- Holčík, Štefan (2005): *Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830.* 4. kiad. Bratislava
- Holčík, Štefan – Luková, J. – Francová, Z. (2015): *Coronation Festivities / Krönungsfeierlichkeiten Bratislava/Prešburg 1563–1830.* Bratislava
- Klaniczay Tibor (1971): Nicasius Ellebodus és poétikája. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 75, 1–2, 24–34.
- Ludiková, Zuzana (2005): A budai egyházi kincsek sorsa Pozsonyban. In: Réthelyi Orsolya et al. (szerk.): *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531. Budapesti Történeti Múzeum, 2005. szeptember 30–2006. január 9. Slovenská národná galéria, 2006. február 2–április 30.* Budapest, 115–121.
- Ludiková, Zuzana (2009): Bratislava – hlavné mesto krajiny, politické a duchovné centrum. In: Rusina, Ivan a kol.: *Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom.* Bratislava, 43–48.
- Luková, Jana (2010): Pohrebné štíty z Dómu sv. Martina v Bratislave. *Bratislava*, 22, 77–100.
- Mikó Árpád (2005): Késő reneszánsz és kora barokk síremlékek a Magyar Királyság területén (1540–1690). In: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században.* Budapest, 625–660.
- Mikó Árpád (2012): A késő középkori székesegyházak liturgikus felszerelésének sorsa a kora újkori Magyarországon. In: Ács Pál – Székely Júlia (szerk.): *Identitás és kultúra a török hódoltság korában.* Budapest, 202–210.
- Mikó Árpád – Pálffy Géza (2002): A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század). *Művészettörténeti Értesítő*, 51, 1–2, 107–172.
- Pálffy Géza (2008): A magyar királykoronázások történetének eddig ismeretlen alapforrása: a magyar tanácsosok 1561. évi javaslata a koronázások pozsonyi szertartásrendjéről. In: Krász Lilla – Oborni Teréz (szerk.): *Redite ad cor. Tanulmányok Sabin-Tóth Péter emlékére.* Budapest, 489–503.
- Pálffy Géza (2013): A Magyar Királyság új fővárosa: Pozsony a XVI. században. *Fons. Fornáskutatás és Történeti Segéd tudományok*, 20, 1, 3–76.
- Pálffy Géza (2016): *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században.* Második, szövegében változatlan kiadás utánnomása. Budapest
- Pálffy Géza – Soltész F. G. – Tóth Cs. (összeáll.) (2014): *Coronatus Posonii... Bratislavske koronovačné medaily a žetóny (1563–1830) / Coronatus Posonii... A pozsonyi magyar unalkodókoronázások érmei (1563–1830).* Bratislava–Budapest
- S. Lauter Éva (2005): Pozsony városa új szerepben. In: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században.* Budapest, 144–171.
- Tóza-Rigó Attila (2012): A pozsonyi városvezető elit politikai, rokoni és lakóhelyi hálózata. *Fons. Fornáskutatás és Történeti Segéd tudományok*, 19, 3, 279–319.

SABARIA PATRIA SANCTI MARTINI UTAZÓK, KATONÁK, DIPLOMATÁK A SZOMBATHELYI SZENT MÁRTON-KULTUSZRÓL

Tóth Ferenc

történész, tudományos tanácsadó,

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
toth.ferenc@btk.mta.hu

Tours-i Szent Márton szombathelyi születéshagyományának egyik fontos forráscsoportját alkotják a régi korok útleírásai. Ezek alapján, mint apró mozaikdarabokból próbálhatjuk meg összerakni a szent helyi tiszteletének képét, annak fontosabb elemeit és különösen annak változásait. Ugyanakkor fontos kihangsúlyozni, hogy ezek a leírások töredékes és szubjektív jellegűknél fogva csak óvatos elemzésekre és következtetésekre nyújtanak lehetőséget. Amint az utazási irodalom nagy szakértője, François Moureau professzor találoan megjegyezte, mivel a korábbi korszakok legtöbb utazója nem is hagyott maga után semmilyen útleírást vagy beszámolót, ezen kollektív tudáshalmaz legjelentősebb része örökre elveszett az emberiség számára.

Az általunk vázlatosan áttekintett korszakot az egyszerűség kedvéért nevezzük hosszú kora újkornak, amely a középkor végétől egészen az utazást forradalmian megváltoztató vasúti közlekedés megjelenéséig, vagyis a 19. század második feléig tart, amelynek szimbolikus végét egy Szent Márton magyarországi születéshelyeit tudatosan felkereső, vasúton utazó francia apát, bizonyos Cyprien Polydore, a périgueux-i Szent Márton templom plébánosa látogatása jelez. A korszak

eleje belevész a középkor homályába, és csak apró információkból lehet következtetni a kultusz jelenlétére és folyamatosságára. A korszak végét ugyanakkor pontosan meg lehet határozni Polydore abbé nyomtatásban is megjelent útleírása alapján (1888).

Az ismert utazók a korabeli társadalom szinte valamennyi rétegét képviselik: az uralkodótól, a katonáskodó vagy éppen diplomáciai feladatokat ellátó nemeseken át, a tudós egyháziakon és emigráns értelmiségiekén át az egyszerű zarándokokig terjed a soruk. Az általuk hátrahagyott információk mennyisége és minősége is ennek megfelelően alakult. Az utazás fogalma is más és más jelentőségű volt számukra. Fontosnak tartjuk kihangsúlyozni, hogy a korszak legtöbb embere számára az utazás szinte nem is létezett, hiszen a mai szemmel „röghöz kötöttek” látszó életüket jobbára egy viszonylag szűk, 20–50 kilométer átmérőjű kör területén belül éltek le, és csak a történelem nagy változásai, mint például a háborúkkal járó hadvonzulások és migrációk mozdították ki őket természetes életterükből. Az utazás sokkal inkább a mindenkori társadalmi elit, az arisztokrácia, a katonáskodó nemesség, a kereskedő nagypolgárság és az értelmiségiek számára jelentett

bizonyos életformát. A hosszú hadjáratok, a követjárások, a *Grand Tour*, az egyházi küldetések, a politikai és egyéb emigrációk, a zarándoklatok, a tudományos és felfedező expedíciók egyaránt értékelhető adatokkal szolgálhatnak. Tanulmányomban igyekeztem e sokszínű forrásanyagból a legjellemzőbb és leginkább meghatározó útleírásokat bemutatva – a műfaj fejlődését figyelembe véve – a szombathelyi Szent Márton-kultusz egyes változásaira felhívni a figyelmet.

A szent kultusza, amely országosan is jelentős volt, ezen a településen különösen élénken fennmaradt a korai középkor óta. A kultusz helyre Nagy Károly 791 őszén – az avarok elleni hadjáratát követően – tett savoriai látogatása hívta fel a figyelmet, és nagy valószínűséggel ezt követően erősödött meg a születéshelyi kultusza. A szombathelyi középkori helyi hagyományban a Szent Márton-kultusz már bizonyíthatóan nagyon erősen jelen volt. A régi térképeken gyakran jegyezték meg a város neve mellett annak híres szülőtte nevét is. Egy, az 1360-as határjárást megörökítő oklevél említést tesz Szent Márton keresztelőkútjáról is, anélkül, hogy pontosítaná a hozzá fűződő keresztelési legendát (a későbbi korok hagyománya szerint Szent Márton az édesanyját keresztelte meg itt). A város első középkori plébániájával valószínűleg szintén a mai Szent Márton-templom helyén állt kápolna szolgált. Egy 1407-ben kelt és 1525-ben megerősített, a győri püspökség által kibocsátott kiváltságlevél szintén megemlíti a tours-i püspököt mint Szombathely szülőttét: „...a hely kedvező volta és nemessége miatt, ugyanis az ország kulcsa és kapuja, kellemes fekvéssel bír, és nem kis jámborsággal, továbbá buzgósággal Szent Márton főpap, Tours-i érsek iránt, akiknek hazája és szülőföldje...” (Tóth – Zágor-

hidi Czigány, 1994). A szöveg nagyon pontosan fogalmaz, amikor Szombathely középkori és kora újkori stratégiai elhelyezkedésére utal. A Magyar Királyság és Alsó-Ausztria között a Rába és a Lajta folyók védvonalán belül elhelyezkedő megerősített város Sopronnal együtt elsődleges jelentőséggel bírt a térségben zajló hadműveletek szempontjából. Bécs város déli-keleti irányból való védelme szempontjából különösen fontos szerepet játszott a kereskedelmi útvonalak csomópontján elhelyezkedő város, s ezért nem véletlen, hogy a kora újkorban többször is kiváltságokkal látták el Szombathelyt a Habsburg-uralkodók. A város jelentősége – amint erre a vásárhely típusú magyar neve is utal – a kereskedelmi csomópont jellegéből is fakadt.

A városból déli irányba induló kereskedelmi utak jelentősége az oszmán hódítás következtében jelentősen lecsökkent, ugyanakkor a hely stratégiai jelentősége felértékelődött. Ezt jelzi például az a királyi kiváltságlevél, amelyet II. Ferdinánd adott Szombathely városának 1635-ben, annak emlékére, hogy 1632-ben éppen Szent Márton ünnepének nyolcadán győzte le II. Gusztáv Adolf svéd királyt. Az adomány Szombathely valamennyi akkori és leendő polgárát örök időkre mentesítette a királyi kincstárnak fizetendő rendes és rendkívüli adók alól. Nem véletlen, hogy az adományhoz kapcsolódó kötelezettségek is részben Szent Márton kultuszához kötődnek: a város köteles ezentúl évente 40 forintot adni a Szent Márton-templomnak, ebből 5 forintot a Márton-napi ünnepi misére, amelyen a város bírása és esküdtjei kötelesek részt venni, 5 forintot arra, hogy aznap osszák szét a szegények között, 10 forintot a templom oltárainak és berendezésének javítására és 20 forintot a templom épületének restaurálására. A tíz aranyforintot a

városi házipénztár minden év novemberében rendszeresen befizette az 1638 óta Szentmártonban tevékenykedő domonkosoknak, illetve a rászoruló szegényeknek, és a 18. század folyamán végig lelkiismeretesen eleget is tettek ennek a rendelkezésnek. Amikor Draskovich György győri püspök, a város földesura az addig plébániatemplomként működő Szent Márton-templomot átadta a domonkosoknak, a szerzetesek több városi funkciót is átvettek: így például az egyes céhekhez kapcsolódó egyházi feladatokat. A templom továbbra is megmaradt Szent Márton kultusz helyének, így a domonkos atyákat illették az 1636. évi királyi adományhoz kapcsolódó jogok és kötelezettségek, többek között a Márton-napi alamizsnaosztás. A Szent Márton-tisztelet olyannyira részévé vált a kolostor életének, hogy a szerzetesek heti rendszerességgel emlékeztek meg róla zsolozsmájának elimádkozásával.

A lützeni csata a harmincéves háború egyik döntő ütközete volt, amely a háború ún. svéd szakaszában (1631–1635) zajlott. Mint ismeretes, a harmincéves háború e szakaszának főszereplője a svéd király, II. Gusztáv Adolf volt, aki egy rendkívül ütőképessé hadsereget hozott létre, amelynek élén egy fergetes, 14 hónapos hadjáratot folytatott Németországban. 1631 decemberében elfoglalta a nemcsak stratégiai szempontból fontos, hanem Szent Márton nyugat-európai kultusza szempontjából is kiemelkedő jelentőségű Mainz városát, amelybe – hasonlóan majdnem két évszázaddal korábbi II. Nassaui Adolf 1467-es bevonulásához – a város Szent Mártont ábrázoló, szimbolikus kapuján, a *Gautoron* (más néven *Gaupforte*) keresztül vonult be december 23-án. Érdeemes rámutatnunk, hogy Szombathely városa nem először kapott Habsburg uralkodótól hasonló kiváltságlevelet. Mátyás

király halála után (1490. április 6.) Habsburg Miksa római király és későbbi német-római császár rögtön nekilátott a magyar megszállás alatt álló ausztriai területek visszaszerzésének, majd a hadműveletek hamarosan a nyugat-magyarországi területekre is áttértek, és Szombathely városát is ostrom alá vették a csapatai. Az uralkodó személyesen is megjelent az ostromnál, és végül elfogadta az őrség kapitulációját. A forgandó hadiszerencse miatt azonban hamarosan vissza kellett vonulnia, és még ugyanazon év december 23-án Németújhelyen kelt kiváltságlevelében Szombathely várost mentesítette mindenféle adótól és harmincadtól, s egyúttal utasította alattvalóit ennek tiszteletben tartására. Miksa naplójának tanúsága szerint tudatában volt annak, hogy Tours-i Szent Márton püspök a város szülőttje volt, bár erre a tényre a kiváltságlevelben nem találunk utalást. Valószínűleg hasonló megfontolások vezették II. Ferdinánd német-római császárt és magyar királyt is, amikor Szombathely városának 1635-ben királyi kiváltságlevelet adományozott.

A későbbi korok katonái sem hagyták mindig szó nélkül, ha a városon keresztül vezetett az útjuk. Az 1664-es hadjáratban a körmendi és szentgotthárdi harcokban orosz-lánrészt vállaló francia csapatokban szolgáló önkéntesek közül többen a Szent Márton-kultuszt élénken ápoló Tours környékéről érkeztek. A francia kontingens vezetője – Jean de Coligny-Saligny gróf – a győztes csata után tíz nappal levelet intézett Szombathelyről Raimondo Montecuccolinak, a szövetséges keresztény hadak fővezérének. A levél keltezése érdekes, mivel a humanista szellemű francia hadvezér a város ókori latin nevét, Sabariát használja, ami arra utal, hogy ismerhette a hely történelmét, valószínűleg meglátogatta a város műemlékeit, és ekkor min-

den bizonnyal arról is megbizonyosodhatott, hogy a helyi hagyomány hogyan őrzi a legnépszerűbb francia szent, tours-i Szent Márton születésének tradícióját. A történelem fíntorának is tekinthető, hogy a neves itáliai hadvezér, Raimondo Montecuccoli útinaplójegyzete szerint – ahol a szerző a város német nevét használja – a Habsburg hadvezetéssel elégedetlen magyar és francia nemesek éppen itt kezdték el lehangosabban együtt szidni a császáriakat. A francia segélycsapatok egy másik neves résztvevője, a Brissac hercege kíséretében utazó Charles Le Maistre abbé szintén feljegyezte, hogy a francia csapatok a csata után Szent Márton falva (Szentmárton) irányába vették útjukat.

A legrégebbi kultuszhely kétségkívül a városközponttól keletre fekvő Szent Márton-templom és környéke volt, amelynek eredete az ókori keresztény temető kultuszhelyéig nyúlik vissza. Szent Márton helyi tiszteletének legfontosabb elemei a késő antik kortól a kora újkorig a Szent Márton-templomban megjelölt születéshely – *Hic natus est S. Martinus* felirattal ellátott kápolna –, valamint a templom melletti kút és a temető voltak. Sulpicius Severus nagysikerű életrajza nyomán a Sabaria név elterjedt a keresztény világban. A kultuszhely kérdése gyakran felcsigázta a Szombathelyre eljutó humanista műveltségű tudósok érdeklődését. A Szent Márton-templom belsejének egyik legelső és legérdekesebb leírása a neves protestáns botanikus, Carolus Clusius (1525–1609), vagy más néven Charles de Lécluse tollából való. A híres tudós 1585. április 3-án vizsgálta meg alaposabban Szombathely nevezetességét. Clusius itt feljegyezte, hogy a város keleti részét elhagyva található egy kút, amelynek vizébe merítve nyerte el Márton a keresztiséget. A kultuszhelyről nyújtott leírása kétségkívül

izgalmas találgatásokra adhat okot: „A téli napkelet felé tartva fahídon kell átkelni a télen felduzzadó és kártékony Gunsza folyón, amely kevéssel a mezőváros alatt fogadja magába az esőzések és télvíz idején nehezen átléphető és veszélyes Brentát (ez pedig a város fölött, ahol az nyugat felé terjed, folyik és a Rohonc vagy Rechnitz közötti hegyekben ered, miként a Gunsza folyónak a Güns [Kőszeg] feletti hegyekben van a forrása). Innen kissé távolabb egy kút látható, melyről azt mondják, hogy Szent Mártont ennek vizébe mártották midőn a keresztény hitet felvette. Ennek szomszédságában egy kis templom áll azon a helyen, amelyről azt mondják, hogy ott éltek Szent Márton szülei, és ő maga ott született. A templomba belépve bal oldalon, a falon található ez a majdnem négyzetes kőtábla. Ebben a templomban a szentély bal oldalán kis kápolna van, melynek oltárán Szent Márton ülő kőszobra van elhelyezve, eléggé kicsi, de arányaihoz képest nagy fejjel, szakállal nyírt, és papi vagy doktori kalapot visel.” (Kiss, 1998, 226.) A kőszobor érdekessége, hogy nem a szokásos köpenymegosztás jelenetét vagy a szent fiatalágát, hanem a tudós tours-i püspök alakját formázta. A szobor sorsáról sajnos nincsenek további információink. A leírás szerint a kút az ő keresztiségének helye volt, míg a templomban egyszerre tisztelték a születés helyét és püspöki működésének emlékét is. Clusius leírása azért is fontos, mivel közvetlenül és hitelesen közvetítette a városban élő hagyományokat, és egyúttal megerősített számos fennmaradt egyházi forrást. Jó példa erre a szombathelyi vár és város 1592. évi urbáriuma, ahol feljegyezték a Szent Márton-templom melletti falucskával, Szentmártonnal kapcsolatban, hogy a templom a szent születése helye, a kút pedig a keresztkútja. A hagyomány szintén

szerepel Esterházy Pál nádor Szűz Mária-kegyhelyekkel kapcsolatos munkájában, ahol így említi a Szent Márton-templomban található Boldogasszony-képet: „Ezen csudálatos és szent helyen született dicsőséges szent Márton, Turonai püspök, meg az kút is fön lévén, melynek vizével kereszteltetett meg.”

Másfél évszázaddal Clusius látogatása után Bél Mátyás nagyívű munkájában a következő élményszerű sorokkal emlékezik meg Szent Márton kultuszának helyi hagyományáról: „A templom előtt mutogatják azt a kővel mozaikszerűen kirakott forrást, amelynek vizével keresztelte meg valamikor – állítólag – a hazatérő Szent Márton az édesanyját. A domonkos atyák ereklyéi közt őrzik ezüstbe foglalt ujjcsontját. Nem is helyezik ki máskor megtekintésre, csak Szent Márton napján. Ebben az időszakban sokan sereglenek össze, hogy a hazának ezt a nevezetes ékességét tiszteletben részesítsék. A hely látogatását – a szájhagyományok szerint – a megtaláló tours-i püspök üdvös dolognak minősítette, hogy a lakosság azon a helyen is részesíthesse tiszteletben az ereklyét, ahol Szent Márton született. Ezért minden esztendőben vége-hosszatlan sietnek ide, nemcsak a környékbeli, hanem a külföldiek is, abban a reményben, hogy itt elnyerhetik bűneik bocsánatát.” (Bél, 2012, 403.) A születéshely és kultuszhely összekapcsolódása mellett a kút immár az édesanya megkeresztelésére utal. Noha Bél Mátyás nagy valószínűséggel nem jutott el soha Szombathelyre, informátorai – a vármegyei bizottságok, Bél megbízott ügynökei és egyéb információs brókerei – révén elég pontos adatokkal rendelkezett a kultuszhelyről. Bél Mátyás munkájának írása során természetesen követte a nemzetközi utazási irodalom és történelmi földrajz olyan nagy klasszikusait, mint Theodor Zwinger, Philipp

Klüver vagy Frölich Dávid, de saját egyéni módszereit sem titkolta munkájában. Jóval meghaladva a kor történetírói irányzatait, nagy szociális érzékenységgel ábrázolta a vidék problémáit és gazdasági helyzetét. A régiség-tani érdeklődése folytán számos rajzot, feliratot közölt, amelyek elsősorban a régészek számára hordoznak értékes információkat. A Vas vármegyével foglalkozó kötetben az ókori Sabaria feliratainak reprodukciói és kommentárjai különösen látványosan illusztrálják Bél archeológiai érdeklődését. Bél munkája kétségkívül a kor utazási irodalmának egyik csúcsteljesítménye, és nyugat-magyarországi gyűjtései érdekes új megvilágításba helyezik a helyi Szent Márton-kultusz változásait is.

Bél Mátyás leírásával majdnem egy időben járt Szombathelyen két neves angol utazó: Richard Pococke (1704–1765) és Jeremiah Milles (1718–1784), akik szintén érdekes útleírást hagytak maguk után. Pococke és Milles oxfordi teológiai tanulmányaikat követően – a kor szokásainak megfelelően – 1733-tól több nagy európai és közel-keleti *Grand Tour*-on vettek részt. Az ókori műemlékek iránt érdeklődő tudós, Pococke 1737-ben utazott keresztül Magyarországon, és eljutott Szombathelyre is. Itt számos római műemléket látogatott meg, és kutatásokat végzett olyan legendás savariai emlékhelyek után is mint Ovidius sírja vagy Szent Márton szülőhelye. Útitársával, Jeremiah Milles-szal számos feliratot is lemásoltak, és néhány ókori éremmel is bővítették numizmatikai gyűjteményüket.

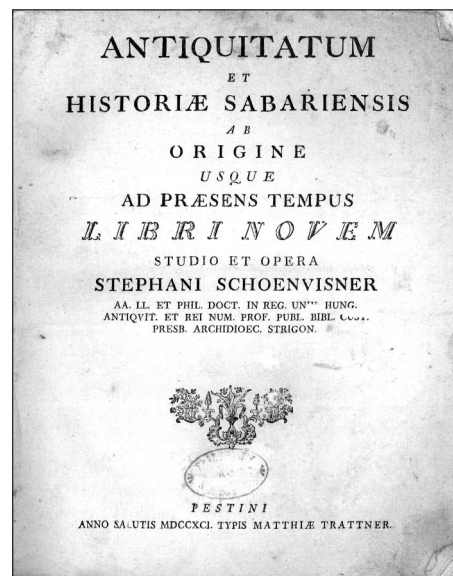
Pococke később publikált nagyszabású munkájában is kiemeli Szent Márton szombathelyi születéshelyének helyi hagyományát: „Stenenmanger¹ [sic!] kétségtelenül azonos az egykori Colonia Claudia Sabariával, bár egye-

¹ Steinamanger Szombathely egykori német neve volt.

sek e helységet Sárvárral azonosították, ahol semmiféle ókori emléket sem találtak. Állítólag itt székelt a pannóniai prefektus, és Aurelius Victor állítása szerint e helyen kiáltották ki császárrá Septimus Severust, bár Spartianus szerint ez Carnuntumban történt. Steinemangerben láttunk több gránitoszlop-töredéket is. Valószínűleg Domitianus császár lehetett a város nagy mecénása, mivel két rá vonatkozó feliratot is találtunk, de amelyről eltávolították a császár nevét, amint ezt egy szenátusi határozat alapján az összes feliratról megtették. Található itt még számos egyéb felirat, valamint néhány városra vonatkozó dombormű is. Egy valószínűleg teljesen alaptalan történet szerint Ovidiust itt temették el. Azt is állítják, hogy Szent Márton itt született 335-ben, és hogy az apja Nagy Konstantin császár tribunusa volt.” (Pococke, 1745, 244.)

A British Museumban őrzött kéziratok naplójában Pococke feljegyezte a Szent Márton-templomban tett látogatásának legfontosabb tapasztalatait. A művelt angol tudós jogosan gyanította, hogy a születéshely és a kultusz hely nem feltétlenül eshetett egybe, és feltevését a helyszínen személyesen igyekezett igazolni. Szintén megérezhette a Szent Quirinus mártír püspök helyi kultusza és a Szent Márton-szüilőhely tisztelete közötti kapcsolat jelentőségét, bár az erre vonatkozó kérdéseit a helyi domonkos perjel nem igazán tudta megválaszolni. A Szent Márton-templomban található kápolnában lévő feliratról így emlékezik meg Pococke: „A mai Szent Márton-templom helyén született Szent Márton és a templom egyik kápolnájában, amely alatt, azt tartják, hogy az édesanyja feküdt, a következő feliratot olvashatjuk: Hic Natus est Sanctus Martinus”. Jeremiah Milles szintén elmondja, hogy Szent Márton Szombathelyen született, és a szülőhelye fölött, a domon-

kos templom oldalkápolnáján felirat van: „Hic natus est sanctus Martinus”. A templom mellett kút van, ahol keresztelték. Pococke és Milles feljegyzései tehát megerősítik a születéshely Szent Márton-templomhoz kötődő hagyományát, ugyanakkor Pococke az anya fekhelyére utaló helyi hagyományt is fontosnak tartotta, amely átvitt értelemben utalhatott a kultusz hely alapjául szolgáló ókeresztény temetőre is, amelyben hajdan Szent Quirinus sírja is állhatott. A két tudós angol útleírásaiból és leveleiből kiderül, hogy alaposan előkészítették utazásukat a különböző általuk meglátogatott helységek – köztük Szombathely – ókori emlékeire vonatkozó olvasmányaikkal. Az antik szerzők munkáin kívül nagy jelentőséget tulajdonítottak a kortárs történészek munkásságának is. Pococke és Milles levelezése alapján tudhatjuk, hogy magyarországi látogatásuk során konzultáltak a tudós Bél Mátyással is, akinek a műveit is elég jól ismerték.

1. kép • Schönvisner István *Antiquitatum et historiae Sabariensis* című művének címlapja

Az 1777-ben Mária Terézia által alapított szombathelyi püspökséget Szent Mártonnak ajánlották fel, ami szintén hozzájárult kultuszának megerősödéséhez. Szombathely első püspöke Szily János, aki a győri püspökök példáját követve összegyűjtette a feltárt római emlékeket, Schoenvisner Istvánt, a pesti egyetem érem- és régészeti tanárát kérte fel a város történetének megírására. Szily és Schoenvisner korábbi ismeretsége nagy valószínűséggel jezsuita kapcsolataikból ered, és a két tudós egyházi ember már korábban is levelezett egymással tudományos könyvek beszerzése és kiválasztása céljából. A tudós egyetemi tanár gyakori szombathelyi látogatásai során módszeres régészeti és történeti kutatásokkal támasztotta alá az általa megírt kilenc részből álló latin nyelvű *Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus* című kéziratát. Az értékes művet Szily és Schönvisner által közösen kiválasztott híres bécsi rézmetsző, Jacob Schmutzer és köre ilusztrálta. A metszetek olyan felbecsülhetetlen értékű műemlékeket is ábrázolnak, amelyek azóta sajnálatos módon eltűntek. Schönvisner munkája 1791-ben jelent meg Pesten Szily

János püspök költségén (1. kép). A mű nemcsak a tudományos olvasóközönség, hanem a korabeli *Grand Tour* utazói számára is fontos *vademecumnak* számított. A mű egyik legismertebb metszete Szombathely város szimbolikus látképe (2. kép), amelyen számos Szent Márton-kultuszra utaló műemlék ábrázolása is helyet kapott. A látkép közepén található várostorony tetején jól látható a szentet ábrázoló szélforgó, amely a szintén kiemelt helyen ábrázolt Szent Márton-templom irányába mutat. Szintén e helyen ábrázolták a nevezetes kutat is, amelynek helyi hagyománya ebben a korban még igen élő volt.

A későbbi korok francia forradalmi és napóleoni háborúk Szombathelyre vetődő katonái is megemlékeztek az ókori város híres szülöttjéről. A leghíresebb közülük az 1830-as években (1831-ben vagy 1834-ben) Szombathelyen átutazó Marmont marsall, a híres raguzai herceg volt, aki útirajzában így írt Szombathelyről: „Ez a város vármegyei központ és a rómaiak idején a Sabaria nevet viselte. Majdnem mindennap találnak itt valamilyen antik leletet. Néhány éve építették fel a szép székes-egyházat, amely egyszerű ízlésű, megfelelő

2. kép • Szombathely vázlatos látképe Schönvisner István *Antiquitatum et historiae Sabariensis* című művében (Anton Tischler metszete)

méretű és szép architektúrájú. Egyébként e város Szent Márton toursi püspök pátriája.” Marmont úti beszámolójának szombathelyi vonatkozása több szempontból is érdekes. Egyrészt beszámol a korabeli város antik identitásának továbbéléséről. Ennek részben a Sabaria név továbbélése, a gyakori antik leletek és nem utolsósorban Szent Márton kultusza szolgál a vizsgált szövegben bizonyítékkal. Másrészt, igaz röviden, de elismeréssel ír az új katedrálisról, amely a még csupán félévszázados múlttal rendelkező, szintén Szent Márton szülőhelyének hagyományára 1777-ben alapított püspökség nemcsak legfontosabb jelképe, hanem a szent kultuszának egyik fontos új helyszíne is lett. Marmont sommás feljegyzésén kívül nyilván számos más katona érdekes útleírása lapulhat a levéltárak dobozainak mélyén. Elég, ha arra gondolunk, hogy Szombathely 1809-ben több hónapra francia megszállás alá került, amint arra is vannak adataink, hogy több francia katona éppen a szentmártoni ispotályban nyomta az ágyat.

A 19. század közepén, 1853-ban egy ismeretlen egyházi utazó a következő Szent Márton-templomról szóló leírást hagyta az utókorra: „... aztán létezik kápolna ott, ahol sz. Márton született, de az be van kebeleztve a dömések templomába, és a kut felett is, hol a hagyomány szerint megkeresztelkedett sz. Márton, csak a felírás olvasható: «Hic baptisatus est S. Martinus», valamint a nevezett kápolnában ez áll: «Hic natus est S. Martinus.»” A sommás leírás szerint a korábbiakban már ismert helyi hagyomány megjelöléseiről tájékoztat minket, amely alapján arra lehet következtetni, hogy a helyi zarándokok mellett a *Grand Tour* utódaiként ide vetődő tudósok is eligazítást kaphattak a latin nyelvű feliratokból. Ennek nem kis jelentősége volt,

hiszen ebben az időszakban erősödött fel az a vita is, amely Szombathely és Pannonhalma között folyt a szent születési helyét illetően. Ennek az elsősorban legitimációs nézeteltérésnek a gyökerei a 18. század végéig, vagyis a szombathelyi püspökség alapításának koráig nyúlnak vissza. A Magyar Tudományos Akadémia létrejöttével a nézetkülönbségeket tudományos igényű tanulmányokban is a nyilvánosság elé tárták. 1840-ben Podhradszky József a régi Szombathely–Pannonhalma-vitát megpróbálta egy új elmélettel feloldani: Györszombathely települést tette a szent szülőhelyül. Ezt a Pannonhalma melletti települést állítólag szintén Sabariának nevezték a római korban. Ez az elmélet egyébként még sokáig tovább élt. A szombathelyi értelmiségiek sem hagyták azonban válasz nélkül a városuk leghíresebb szülőttől elvitató elméletet. Az akadémikus Bitnicz Lajos 1859-ben bizonyította, hogy a két Sabaria nevű település közül Szent Márton csak „Sabaria városban” (Igitur Martinus Sabaria Pannoniarum oppido oriundus fuit), vagyis Colonia Claudia Sabariában (Szombathely) született. Bitnicz másik fő érve az volt, hogy a sabariai kereszténység már jóval a szent születése előtt létezett, sőt még egy mártír szentet – Szent Quirinust – is magának mondhatott. Gyakorlatilag ugyanezek az érvek ismétlődnek Lakner Endre szenvedélytől mentesnek nem igazán nevezhető, 1865-ben publikált munkájában is. Erre írt válaszában Pokorny Frigyes pannonhalmi bencés szerzetes apátsága ősi folyamatos tradícióját hangsúlyozta. Varsányi János (1808–1877) Vác járási mérnök 1871-ben megjelent tanulmányában, amelyben 1836 és 1845 közötti régészeti ásatásainak eredményeit foglalja össze, kiemelte a szentmártoni temető jelentőségét. A születéshely körüli vita nemcsak Magyarországon, hanem Francia-

országban is visszhangra talált, ahol Guers abbé tudományos igényű tanulmányt szentelt ennek a témának. Ebben a műben az elfogulatlan francia szerző egyértelműen Sabaria-Szombathely mellett foglalt állást.

Szintén ismerhette e vitát a francia zarándokíró, Cyprien Polydore apát, aki 1880-ban ellátogatott mindkét neves magyarországi Szent Márton-kultuszhelyre. Cyprien Polydore ebben az időszakban Périgueux város Szent Márton-plébániáját vezette, amelynek temploma 1871-ben egy tűzvészben leégett. Az új templom építése ezt követően indult el Antoine Lambert építész tervei alapján, és 1875-ben készült el. Az építés költségei valószínűleg nagy kihívást jelentettek az egyházmegye és a plébánia közössége számára, ezért a hitbuzgó plébános zarándokútra indult, hogy különböző országokban adományokat gyűjtjön a templomépítés javára. A gyűjtőzarándokútjai során először Franciaországban, Belgiumban és Amerikában (Kanadában) fordult meg, ahonnan rendszeresen levélben tájékoztatta a N. Joseph périgueux-i és sarlat-i püspököt. A püspök javaslatára az összegyűjtött leveleket egy külön kötetben jelentették meg 1884-ben. Az abbé 1880-ban hallott egy nagylelkű magyar bíboros jelentős pénzadományáról, amely olyan pozitív képet festett a magyarokról, hogy elhatározta: gyűjtőzarándoklatának következő célja Szent Márton szülőházája lesz. Miután elnyerte püspöke támogatását és hasznos ajánlóleveleit, Cyprien Polydore atya 1880. augusztus 7-én szállt fel a híres párizsi Gare de l'Est-en a vonatra. Útja során bejárta a poroszok által megszállt Elzászt, Badent, Bajorországot és az Osztrák–Magyar Monarchia Duna-völgyi részeit. Bécsből három alkalommal is ellátogatott Magyarországra, és eljutott Pannonhalmára és Szombathelyre is. A születéshely körüli

vitában nem foglalt állást, és diplomatikusan a „Szent Márton bölcsője” (Pannonhalma-Martinsberg) és „születésének helye” (Szombathely) kifejezéseket használja. Rövid szombathelyi tartózkodása során megcsodálja a szombathelyi katedrális, amelyet a neki elmesélt helyi hagyomány szerint Szent Márton szülőháza fölé építettek. Az útleírás gyakran hivatkozik Szent Márton életéhez és kultuszához kapcsolódó eseményekhez, amelyek révén a szöveg különösen élményszerűvé válik. Cyprien Polydore útleírása alapján következtethetünk a helyi hagyományban bekövetkezett változásokra is. Egyrészt fontos információt szolgálhat arról, hogy a tudományos kutatások hatására megindulhatott a Szent Márton-templomban található kultuszhely és a szent feltételezett születéshelye szétválása, másrészt egyértelműen tájékoztat a katedrális és a püspöki székhely mint új kultuszhely jelentőségének felerősödéséről. E tudatos kultuszépítés folytatása és kiteljesedése megfigyelhető majd az 1913-as tours-i ereklyeátvétel eseményeiben is.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a vizsgált korszakban Szombathelyre látogató utazók túlnyomó többsége számára a város nem úti cél, hanem inkább hosszabb utazásuk egy állomása vagy kitérője volt. Az utazás tranzitjellege miatt a legtöbb útleírás a véletlenszerűség és a spontaneitás jellemvonásait viseli magán. Korszakunk szempontjából szintén nagyon fontos kiemelni az utazók társadalmi hovatartozásának tényét, amely alapvetően meghatározta élményük jellegét. A szűkebb pátriánkba látogató francia, angol vagy német nemesifjú, katonatiszt hasonló tudással rendelkezett, mint helyben élő, hasonló társadalmi helyzetű kortársai. Ezért nem véletlen, hogy nem érzik idegenben magukat. Még erősebb az összetartozás érzé-

se az egyházi utazók vagy tudósok esetében. Valamennyien hasonló teológiai képzettséggel és egységes tudással rendelkeznek, amely a nagy távolság ellenére is gyakran közelebb hozza őket, mint a velük egy helységben élő honfitársaikat. A közös nyelvük (latin, francia, német) és műveltségük, valamint az egységes európai kulturális közösséghez való tartozás tudata (például: Republica Literaria, République des lettres) erősebben hatott rájuk, mint a távoli ország idegensége. Az ókori római birodalom osztatlan örökségének és a kereszténység közös gyökereinek felfedezése még tovább erősítette a Szombathelyre látogató külhoni utazókban az otthonosság érzését. A vizsgált szövegek apján megállapítható a Szent Márton születéshelyére alapuló szom-

bathelyi helyi hagyomány folyamatos jelenléte és fejlődése. A kezdeti időszakban ennek központja a Szent Márton-templom *Hic natus est* kápolnája, illetve a keresztelőkút zarándokhelyei voltak. A 18. századi *Grand Tour* útleírásokban szereplő kritikai észrevételekben már felszínre került a kultuszhelyszületési hely dichotómiája is. A püspökség alapítása, valamint a tudományos kutatások fellendülése okozta változásokat szintén jól lehet követni az útleírásokban, amelyek apró információikkal, más szemzőből bemutatva jól segítik a szombathelyi Szent Márton-kultuszról alkotott szélesebb kép kialakítását.

Kulcsszavak: *Szent Márton, Szombathely, Tours, utazási irodalom, szentkultusz, utazás története*

IRODALOM

- Bél Mátyás (2012): *Notitia Hungariae novae historico geographica*, II. k. (kiad. Tóth Gergely) MOL–MTA BTK, Budapest
- Bitnicz Lajos (1859): Szent Márton püspök születéshelyéről. *Új Magyar Múzeum*. IX, XII, 491–500. • <http://tinyurl.com/h4qzmdn>
- Finnegan, Rachel (ed.) (2002): *Letters from Abroad: The Grand Tour Correspondence of Richard Pococke & Jeremiah Milles*. Vol. 2. *Letters from the Continent (1736–37)*, Pococke Press, Piltown
- Kiss Gábor – Tóth E. – Zágórhidi Czigány B. (1998): *Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig*. Szombathely M. J. Város Önkormányzata, Szombathely
- Pococke, Richard (1745): *A Description of the East, and Some other Countries*. Vol. II. Part. II. London

- Polydore, Cyprien (1888): *Voyages en France, en Belgique et en Amérique*. Cassard Frères imprimeurs-libraires, Périgueux
- Schoenvisner, Stephan (1791): *Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus*. Trattner, Pest • <http://tinyurl.com/hgap9mo>
- Tóth Ferenc (1999): A ragúzai herceg Szombathelyen. *Vási Szemle*. 53. 5, 611–616.
- Tóth Endre (1974): Szent Márton pannonhalmi születéshely-legendájának kialakulása. *Vigilia*. 5, 306–312. • <http://tinyurl.com/h7jh6ts>
- Tóth Endre – Zágórhidi Czigány Balázs (1994): *Fornások Savaria-Szombathely történetéhez. A római kortól 1526-ig*. (Acta Savariensia 9.) Szombathely Megyei Jogú Város-Panniculus Régiségtani Egylet, Szombathely

LÚDHÚST ENNI*

Váncsa István

újságíró, *Élet és Irodalom*
vancsa@es.hu

Tours-i Szent Márton, akinek tiszteletére november 11-én komoly mennyiségű libát és újbort szoktunk fogyasztani, a lehető legalkalmatlanabb személy arra, hogy bármiféle dínomdánom ürügyéül szolgálhasson. Ő ugyanis askéta volt. Remeteként élt Lombardiában, majd egy lakatlan szigetecskén, amelynek a maximális kiterjedése nagyjából négyszázötven méter. (A neve Isola Gallinaria, a Ligur-tengerben, Albengával szemben található.) Márton később áthelyezte remetelakát Poitiers mellé, végül Tours közelében megalapította Marmoutier kolostorát. 371-ben püspökké szentelték, de továbbra is úgy tengődött a nép között, mint a legszegényebbek egyike.

A szentek életében azt olvassuk róla, hogy „Fölfogásának és életvitelének az a szigorú, aszketikus vonása, amely már a megválasztásakor ellenkezést váltott ki némelyekben, haláláig megmaradt, és mindvégig tüske volt még néhány püspöktársa szemében is. [...] Érthetően megütközést váltott ki, hogy miként lehet megválasztani püspökké olyat, aki vezeklésben és szegénységben él, aki a remeteséget kedveli; aki a liturgiában használatos fényes trónust elutasítva, egyszerű széket használt, ami főúri házaknál csak a cselédeké volt; s aki a vele élő szerzetes testvéreinek

megtiltotta, hogy csak egyetlen ezüstöt is elfogadjanak azért, hogy új ruhát csináltassanak maguknak.”

Tours-i Szent Márton tehát soha életében semmi olyasmit nem művelt, ami indokolná, hogy nevéhez vidám őszi eszem-iszomok kapcsolódjanak, de hát ember tervez, Isten végez, ma már csak két dolog jut róla az emberek eszébe, a bor meg a liba.

Ünnepét először Franciaországban kezdték megtartani, mármint a IV. század végétől a középkor közepéig terjedő időszakban a mezőgazdasági év végét negyvennapos böjt követte. A böjt november tizenegyedikén, Márton napján kezdődött, ezért Quadragesima Sancti Martininak, azaz Szent Márton negyven napjának nevezték; később ebből lett az, amit most adventként ismerünk. Mindenesetre a böjt előtti utolsó napon – Márton-nap előestéjén – ki-ki annyit evett-ivott, amennyit csak bírt.

Illetve, hogy pontosak legyünk, annyit és azt, amije volt neki, vagy amihez hozzájutott. El ne felejtjük, hogy a táplálkozás kultúrtörténete nem elsősorban nagy lakomákról, hanem sokkal inkább éhezésekről szól, és ez a tárgyalt időszakra hatványozottan igaz. A Római Birodalom lassú és hosszú agóniájával párhuzamosan a vidék elnéptelenedett, a mezőgazdaság és a kereskedelem gyakorlatilag leállt, ellentétben a háborúkkal, amelyek soha nem akartak abbamaradni. Ez a válságos időszak

* A szöveg eredetileg 2013. november 4-én az *Origo* internetes portál *Tűzfelspann* rovatában jelent meg.